

על כבוד ובדידות

ניתוח של שתי תופעות באדם ובעולם על פי שני מושגים עיקריים

ג. הופעת הכבוד בתופעות באדם

ובעולם

1. הופעה בהסטוריה
2. הופעה במידות
3. הופעה בתפיסת הא-לוקות
- ד. השלכות מעשיות
 1. מערכת חינוך
 2. תכנים לימודיים
- ה. סיכום

ראשי פרקים

- א. מבוא
- ב. המושגים

1. הגדרת המושגים
2. מרכיבי הכבוד
3. היחס בין המושגים

א. מבוא

בדברים הבאים ניסיתי למצוא מכנה משותף שנמצא בשורשם של תופעות כלליות מחד, ונמצא גם בהתנהגות הפרטית של האדם היחיד, מאידך; ניסיון לנתח תופעות שראיתי וחשתי בעיני ושקראתי ושמעתי עליהם. מטרת המאמר היא לנסות לשייך תופעות רבות לנקודה אחת או שתיים שמהן הכל נובע והן מניעות את מעשי האדם בעולמו. עיקר רצוני הוא לשנות את ההסתכלות על המושגים האלו, כאשר לשינוי יהיו ממילא השלכות רבות בנושאים שונים - נושאים בהם מושגים אלו מהווים גורם מרכזי¹. התועלת בניתוחים כאלו שיוורדים לשורש המציאות היא משולשת:

1. התועלת הראשונה היא באבחון המציאות. כלומר, בהבנה מה באמת האדם רואה מול עיניו ומה מתוך הנגלה לו זהו סיבה ומה תוצאה, מה עיקר ומה טפל, מה אמת ומה זיוף וכו'.
2. התועלת השנייה היא הריפוי שבא לאחר האיבחון. הווי אומר שלאחר הירידה לסוף דעתה של המציאות, ניתן יהיה להתיחס אליה ולפעול בהתאם למה שנצרך ונדרש באותו המקרה.
3. התועלת השלישית היא שבשלב מתקדם עוד יותר אפשר יהיה לחזות תהליכים והתנהגויות עוד לפני שהם קרו, על פי המודל שיוצג בהמשך.

בשולי הדברים רק אוסיף שנעשה כאן ניסיון לתרגם תחושות והרגשות למילים, ולכן מי שלא היה במחוזות הלב האלו לפני כן, אולי לא יבין. המילים רק באות להגדיר ולכמת תחושות קיימות ולכן צריך קודם לחוות ואחר כך להבין².

¹ עוד לפני שאציין את התועלת שיש בניתוח זה אציב קודם את גבולות היומרה. אין אני בא להכליל את כל התופעות שעל פני האדמה בנקודה אחת, ולטעון שאותה נקודה לבדה היא סיבת הסיבות ועילת העילות לכל הדברים. אינני טוען זאת מהסיבה שהמציאות כפי שהיא מופיעה לעינינו כיום היא מאד מורכבת ולכן לומר שכל ביטוי במציאות מונע ע"י דבר אחד בלבד זה יהיה פשטני נורא ולא מדויק במקרה הטוב, שהרי בודאי יש כמה ניתוחים במקביל שצריכים כמה מהם בכדי להסביר מעשה כזה או אחר. לשייך הכל לנקודה אחת זהו מעשה שעוסק ברמות מאד גבוהות של תאוריה ומחשבה ושנעשה כבר בתורות מסוימות (קבלה, ראי"ה) והוא נכון ויציב אלא שאני בחרתי לא להתחיל מההתחלה ממש, מראש הפירמידה, אלא קצת אחרי ההתחלה, משני שליש גובה.

² עיין שמונה קבצים קובץ א', פסקה שעה.

ב. המושגים

1. הגדרת המושגים

לדעתי קיימות שתי תחושות ושאיפות מרכזיות שמניעות חלק רחב ממעשיו של האדם. לאחת נקרא כבוד ולשניה בדידות והרי פירושה.

כבוד - בפירושו הידוע של הרב קוק לתפילת רב ביום הכיפורים "עד שלא נוצרתי איני כדאי"³, הוא מפרש שלכל אדם בעולם הזה יש תפקיד ומקום מיוחד משל עצמו, ושאף אחד אחר לא יוכל למלא את מקומו. בעצם כל אדם הוא ישות עצמאית יחידה, מעשה חד פעמי שאין בילתו ואין דומה לו. תחושה זו נמצאת במוקד הויתו של כל אדם והיא נקראת כבוד. מהותה והגדרתה העקרית של תכונה זו היא כדלהלן: שאיפה להגדרה עצמית שאינה תלויה בשום דבר חיצוני לאדם עצמו, לא באנשים אחרים ולא בחפצים אחרים. הכל נובע מתוכו, ורצונו שלו הוא שקובע את מעשיו בסופו של דבר. וקטור הכבוד מופנה כלפי פנים ודורש מהאדם להיות מעיין נובע לעצמו, להיות הספק המלא של כל רצונותיו בכל התחומים, הן בתחום הדעת והרוח והן בתחום החומר. אדם שיש לו כבוד מושלם הוא אדם מלא, שבאמת אינו נזקק לאף אחד באופן נפשי פנימי. כמובן שאין הדברים אומרים שהכבוד מונע הקשבה ולמידה, מונע חברותיות, או דורש שאדם אחד יהיה מוכשר בכל המקצועות בכדי שיוכל לספק לעצמו את כל רצונותיו. הדברים מכוונים לצורך הנפשי של האדם. אדם בעל כבוד אופטימלי אינו צריך נפשית אף אחד, אלא די לו בעצמו בלבד. יכול להיות אדם כליל הכשרונות אך ללא כבוד, ולעומתו אדם תמים ופשוט שכל הארץ כבודו⁴. מקורה של תחושת הכבוד הוא צלם א-לקים שבו נברא האדם, וממילא לכל איש ואיש יש חתיכה שונה מהא-לוקות שהיא מהות חיו. תפיסה זו של צלם א-לוקים היא שהולידה את אמירתו של הראי"ה בתפילת רב והיא שהולידה את הכבוד עצמו.

בדידות - אדם כידוע נולד עם תחושה של בדידות קיומית. התחושה הזו אינה נרכשת אלא מולדת, ואף נראה שלאדם נורמלי אין אפשרות להיווצר בלעדיה. בין אם נרצה ובין אם לא - היא שם. מה מקור הבדידות הזו? מהיכן היא מגיעה? לשאלה הזו ניתנו ברכות השנים תשובות רבות בספרות התורנית וכן בספרות הפסיכולוגיה למינה. התשובה שהכי התקבלה על דעתי טוענת שמקור התחושה הזו היא הפרדת הזכר והנקבה בהיבראם, ולאור תשובה זו נלך לאורך המאמר. על פי תשובה זו יוצא, שמאז היפרדות השלם לשני חלקים כל גבר מחפש אישה וכל אישה מחפשת גבר, ולכן רק מציאת בן הזוג המיוחל יכולה להפיג את תחושת הבדידות הזו (יש פונקציה מסוימת שחברים וידידים יכולים למלא בהפגת הבדידות, אך לא בשלמות). וקטור הבדידות מופנה כלפי חוץ, הווי אומר שתחושה זו גורמת לאדם לצורך נפשי שאינו יכול להתמלא על ידי עצמו אלא רק על ידי מישהו אחר חיצוני לו. וזוהי למעשה הגדרת הבדידות.

ענוה - מושג זה חיוני להבנת תחושת הכבוד, וחשוב מאד להבנת המהלך כולו, אף מעבר למידת הענוה בפני עצמה. לשם הבנת הענוה נפתח לרגע סוגריים מרובעים גדולים, ונציג מהלך שקצת סוטה מהנושא שלנו, אבל בסופו הוא מתחבר ומאיר את המושגים שדיברנו עליהם באור חדש. בכדי לעזור לנו להבין את המושג נביא כמה מקורות.

שמיטה כהלכה אתה כבר יודע לעשות

שאתה רץ לקחת עוד ועוד אדמות?

בספק מירמה, בחשד גזל

בחסות חשכה, בחסינות מושל

הזו גאולה? הזו כבודה?

³ עולת ראייה ב', עמ' שנו.

⁴ עיין "מעשה בחכם ותם", ספורי מעשיות לר' נחמן.

כגנב במחתרת יהודה ? !
 ולמי תימכור את שדך בשנת שמיטה
 או אולי תתאסלם או תתנצר לשנה ?
 ולפני מי תיתמם שביעית אחר שביעית
 בעוד האדמה אשר תחתיך כשיפחה נשבית
 בעיני מי זה מוצא חן
 אדמה אתה לוקח גאולה
 לא נותן.
 או אולי אצבעותיך ההדוקות מאד מאד מאד מאד
 מיומנות להרפות, מאומנות לשחרר
 מתורגלות לשמוט.
 (מאיר אריאל, מדרש יונתי)

”שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור...”
 ”והארץ לא תימכר לצמיתות כי לי הארץ...”
 (ויקרא פרק כה פס' ג, ד, כג)

מהי הטענה שמעלה מאיר אריאל בשירו, והאם הוא קרא נכון את המקורות? האם הוא כיון לדעתם? הטענה שמעלה מאיר אריאל היא שדוקא מיישבי וגואלי הארץ, לא הבינו נכון את המקורות, ודוקא הם לא ירדו לעומק משמעותה של גאולת הארץ. זאת משום שחסר להם, לאותם גואלי אדמות מרכיב אחד חשוב שהוא היכולת לעזוב, להרפות ולשמוט. במילים אחרות - חסרה להם ענוה⁵. לא נרחיב כעת במושג הספציפי של גאולת אדמה שהוא נושא בפני עצמו, אלא רק ניקח אותו כטריגר להעלאת הנקודה של השמיטה, ולהבנת המושג ענוה. לאדם המודרני יש נטיה רבה מאוד לאחוז בחוזקה ולנכס לעצמו כל דבר שבהישג ידו: רכוש, ידע, השפעה וכו'.⁶ הוא מנסה לאחוז את כל העולם בכף ידו, להבין כל תופעת טבע, לשלוט בכל כח גלוי וסמוי, להגיע לכל המקומות ומעבר להם. האדם המודרני הוא יצור כובש ורודה בדגת הים ובעוף השמים. הוא רוצה להרחיב את כליו כך שיוכלו לקבל את כל האור עלי אדמות. הניסיון היומרי הזה נידון מלכתחילה לכישלון. האור המלא יגרום לשבירת הכלים. לעולם לא ישיג האדם המודרני את מבוקשו זה, הוא ישאר במצב של רודף וכל עוד ינסה לטרוף את העולם הוא לא יגיע למצב של מנוחה ושלוה פנימית. אפילו מדע הטבע המודרני מתחיל להבין, שלא את הכל הוא יכול להגדיר ולכמת, וכך מתחילות להיווצר תורות מדעיות כתורת הכאוס⁷, עיקרון אי הודאות ותורות נוספות הטוענות לחוסר יכולת עקרונית לצפות ולחזות הכל.

מה קורה לאדם שמגלה שהוא אינו יכול לאחוז בכל? קורה לו אחד משני דברים: במקרה הטוב הוא לומד לשמוט ומפתח ענוה, ובמקרה הגרוע הוא שוקע לתוך מרדף אחר משהו שהוא לעולם לא ימצא,

⁵ טענה מעין זו, הפנה הרב פרומן כלפי המתנחלים במכתב לעיתון נקודה, שבו הוא טען שגאולת האדמות הפכה לעבודת עצים ואבנים משום שהם לא ידעו לשמוט. כמוהו הפנה מאיר שלו טענה דומה כלפי תנועת ההתישבות: "האדמה הכבדה הפכה אותנו לאנשים אטומים וגסי רוח" עיין בספר רומן רוסי בשביל לעקוב אחרי התהליך שמתואר שם.

⁶ ראה איש האמונה הבורד, הרב סולוביצ'יק עמ' 15-18.

⁷ מיקל קריטון משתמש בתאוריה זו בספרו פארק היורה, ומדאה כיצד האדם שמנסה להגיע למדרגה של בורא מאבד שליטה בסופו של דבר.

אחרי איזה ריגוש שיתן לו טעם לחייו. כאשר הוא אינו מוצא את הריגוש הזה הוא שוקע בדיכאון, או לחילופין מחפש ריגוש יותר חזק, שעד מהרה גם הוא מאבד את טעמו והאדם נדחף לחפש משהו יותר חזק שיסעיר וירגש אותו וחוזר חלילה.

מהי אותה שמיטה? ודאי שלא מדובר כאן בתפיסה מיואשת שאינה מוכנה לקחת אחריות, ולכן עוזבת את ניהול העולם הזה לגורל העיור או לחילופין לא-לוקים (שבהקשרים מסוימים אין ביניהם הבדל לענין התפקיד שאנשים מיחסים להם ואכמ"ל), כדוגמת תפיסות פילוספיות ודתיות כאלו ואחרות. הפסוק הראשון במובאה מדבר על שש שנים של עבודה. כלומר, רוב כוחו ומרצו של האדם אכן צריכים להיות מושקעים בכיבוש העולם ולקיחתו על כתפיו, שהרי, כאמור, זו אחריותו וזהו תפקידו. אלא שהאדם צריך להכיר את השמיטה ואת מקומה, ולקבע את היסוד הזה בתוך נפשו פנימה. עליו לדעת שבסופו של דבר "לי הארץ", וזו השמיטה; פעולה של קישור כל קומת האדם לא-לוקות, החל מְהֵדְיוּטוֹת התחתונות ועד העליונות⁸. זו הדרישה מהאדם - להיות זקוף ועצמאי במשך רוב חייו אבל לדעת לכרוע. זהו היחס הנכון בין עבודת האדם והשתדלותו ובין הזמנים שבהם הוא צריך לענוה ולשמיטה⁹. אדם כזה ממילא יִמְנַע גם מהסחפות למצבים קיצוניים של עודף כבוד, בהם החברה אינה חשובה לו כלל ומגמת פניו אינה מופנית כלפי הכלל אלא כלפי עצמו בלבד. מצבים שכאלו לא אמורים לקרות לאדם שמצויה בו ענוה.

השלב הבא בתהליך הוא, שלאדם שסיגל לעצמו ענוה יש שייכות גדולה יותר לדברים שלו, אך רק אחרי עזיבתם מוכח שהם באמת קשורים אליו. אפשר, למשל, לראות זאת ביחסי הורים וילדים. כאשר הורים מוכנים לתת לילדיהם לצאת מתחת לאברת כנפיהם המגוננת, הם מעידים בזה על שייכותם לילדיהם. מכיון שהם לא פוחדים שהמרחק הפיזי יהפוך למרחק נפשי, הם יכולים להרפות את האחיזה (החונקת לפעמים) בילדיהם ולומר לעצמם - "אנחנו עשינו את שלנו, כמיטב יכולתנו ועכשיו נותר לנו רק לקוות ולהתפלל"^{10 11}.

2. מרכיבי הכבוד

עד עכשיו דברתי רבות על מושג הכבוד, אבל צריך לשאול כיצד בונים כבוד כזה, איך מגיעים למצב שבו אכן יש הסתפקות בעצמיות, שהרי זוהי אינה תכונת אופי מולדת. זהו דבר שנקנה בעבודה קשה, ותכונות מולדות יכולות רק להיות לעזר בבניית הכבוד. בכדי להבין מה הם המעשים שבונים כבוד צריך קודם להבין ממה הוא מורכב.

למעשה, הכבוד מורכב משני חלקים עיקריים; הראשון הוא תחושת המלאות הפנימית של האדם, והשני הוא הענוה שדובר בה קודם. נעסוק תחילה במלאות הפנימית שעל האדם לרכוש.

בכדי שהאדם יוכל להביט לתוכו פנימה ולהיות רווי ממבט זה, צריך שאכן יהיה לו פְּנִים מבוסס די צורכו, שעליו הוא יוכל לומר: "זהו ה'אני' שלי, זוהי עצמיותי". אסור שיגיע למצב שבו המבט כלפי פנים יחשוף רק ריק וכלום. פנים זה של האדם מורכב מרצונו, אותו הוא בונה ומכוון לכיוון הטוב, ומחלומותיו, שאיפותיו, תחושות שהוא מרגיש כלפי אנשים וכלפי העולם, דעתו, מידותיו וכו'. לכאורה אלו דברים פשוטים וברורים ומצויים בכל. אבל בפועל, לצערנו לא לכולם יש חלומות ורצונות, והרבה פעמים אפשר לשמוע מאנשים את המשפט העצוב "אני לא יודע מה אני רוצה מעצמי". עיקר העבודה

⁸ כמאמר המדרש, שאדם שאינו כורע במודים עד שיתפקקו חוליותיו - עתידה שידרתו להפך לנחש (בבא קמא טז). אדם שאינו כופף את כל עצמותיו לקב"ה, ומותר לעצמו עמוד שדרה - למעשה מאבד את עצמיותו, כאותו נחש שאין לו עמוד שדרה כלל.

⁹ ראה בַּיְתוֹ, יורם קניוק, על אדם שלא ידע להתכופף ולכן הוא נשבר.

¹⁰ כדאי לראות את הספר ה**בוזקים**, מיכל גוברין, שנוגע בלב הדברים.

¹¹ שיר על דמות שמנסה לאחוז בכל:

ומה עכשיו אהובה? / לאן הולכים מכאן / שהרי גבול הישוב לפנינו / וכבר סערנו באצבעות חרבות / לקצות המצוקים. / בשחר דמינו לבני ענקים / ובערב לשקיעות / קרחונים מרהיבות / ובהאיר הליל / רעבנו כמו זאבי הערבות / שלעולם אינם מתמלאים מחוליתם / מקומץ המציאות. // לפעמים נראה / שגם אלומות ניצוצות הלומות גבהים / צריכות ללמד אצבעות / לענוה.

של אדם שבונה פְּנִים היא בתחום הַהִכְרוּת והרצון. עליו להציב השקפת עולם רחבה שנוגעת בתחומים רבים ובנושאים שונים, החל מהעולם הרחב והדרכים שבהם הוא מתנהל, וכלה במהי הדרך הטובה שיבור לו האדם הפרטי. נקודה מרכזית נוספת היא, שאת הרצון צריך האדם לחזק ולעלות עד שיהיה מבורר ונקי, כדי שהוא יוכל להביא לידי ביטוי בצורות שונות, במידות ובמעשים, את ההכרות שהוא גיבש במשך הזמן.

לאחר שדנו במלאות הפנימית, ניתן לעבור למרכיב השני שהוא חשוב לא פחות מהראשון והוא הענוה. הענוה מכוונת לזה, שאל לו לאדם לראות במלאות הפנימית הזו ובמימוש העצמי את חזות הכל. עלינו לדעת שחוסר השלמות שלנו הוא דבר טוב ומבורך. לעיתים נדמה לנו שאנו קטנים וחסרי כל ערך, שעל אף כל מאמצינו ועבודתנו הקשה להיות שלמים - איננו מצליחים. איננו מצליחים להשקיט את הרעב הפנימי שלא מרפה. בזמנים כאלו נדע להיות ענוים. נדע להרפות מהניסיון להכיל בקירבנו את כל העולם, חלילה לא להרפות לגמרי ולהתיימש ולוותר על הניסיון, אלא פשוט להיות יותר רכים וקלילים. לנסות, ליפול, לחייך ושוב לנסות. בסופו של דבר שני המרכיבים יחד יוצרים שלמות פנימית בנפשו של האדם¹². אדם שיש לו מלאות פנימית אך אין לו ענוה יצטייר כאדם משכיל, בעל כח רצון, השגי ושאפתן - אך רעב לריגושים חדשים, ולשוא מנסה להשביע את עצמו. לעומתו, אדם בעל ענוה אך ללא מלאות פנימית יצטייר בעינינו כאדם פשוט השמח בחלקו, שאינו דורש מהחיים דבר - אך גם אינו מתקדם ואינו מביא את דמות האדם שבו לידי ביטוי. אדם עם כבוד מתקדם וכובש, אך הענוה שבו מביאה אותו להסתפקות גם כשאינו אווז את העולם בכף ידו.

3. היחס בין המושגים

היחס בין הכבוד והבדידות הוא יחס מורכב. בעיקרם שני המושגים האלו הופכים ונוגדים אחד לשני, ובמאבק זה הבדידות תנצח את הכבוד. במאבק הפנימי הכבוד הינו מרכיב הכרחי להפגת הבדידות. נרחיב ונפרט. כמו שכבר אמרנו, וְקָטוֹר הכבוד מושך פנימה וקטור הבדידות מושך החוצה. מצד אחד, יש בו באדם רצון עצום להסתפק בעצמו בלבד ולמנוע כל חדירה ופגיעה באותו המקום ששייך לו בלבד ואין לאף אחד רשות לגעת בו, רשות היחיד במלוא מובן המילה. מצד שני, יש בו רצון מולד חזק יותר לצאת מעצמו ולהיפגש עם נפש אחרת שתשלים אותו, ותחושה זו תגבר על הראשונה. הווי אומר שהבדידות תנצח את הכבוד. באותו הרגע שבו תחושת הבדידות גוברת על תחושת הכבוד של האדם (דבר שקורה במוקדם או במאוחר), אזי האדם חש קרוע ואפילו מושפל¹³. כבודו, דבר שהיה חשוב לו מאוד, נכנע בפני משהו גדול ממנו, ועכשיו הגדרתו העצמית אינה תלויה בו בלבד אלא הכניסה לתוכה גורם חדש. המצב החדש שנוצר שבו יש תלות נפשית באדם אחר, טומן בחובו קושי רב.

במשפט אחד - תנאי הכרחי ליציאה מהבדידות הוא צימצום הכבוד, או במילים אחרות - אהבה, שבדאי גורמת לאיבוד העצמיות.

מאחר שהגדרנו את הענוה כמרכיב בכבוד, הרי שהיא חשובה מאד להבנת כלל המהלך כולו. חשיבות זו באה משום שענוה היא גם תנאי הכרחי לבניית הכבוד, ומצד שני היא גם תנאי הכרחי לצימצומו של

¹² כאשר אדם מגיע למצב הזה של שלמות נפשית, הרי שהתוצאה המיידית היא שמחה. שהרי הגורם לשמחה הוא בדיוק זה - הרמוניה של כל חלקי האדם והמציאות. כאשר כל החלקים נפגשים ומתאימים זה לזה בדיוק, מיד נוצרת השמחה: שמחת חתן וכלה שכידוע משלימים אחד את השני, שמחת ילד שנולד שגם הוא משלים חוסר מסויים וכו'. ע"פ זה נוכל לאבחן את גורמי העצב - חוסר שלמות פנימית - שיכול לנבוע מתוך שני מוקדים: או מתוך חוסר בענוה שתוצאתה עצבות מפאת חוסר היכולת להכיל את הכל, או לחילופין מפאת חוסר פנים ממש. הרבה פעמים יש נטיה אנושית לראות בעצב דבר נשגב ונאדר שכנראה מעיד על נפש עמוקה, והדברים מרחיקים עד כדי אהבת העצב וניסיון מתמיד להיות במצב מלנכולי, משום שזה נותן לאדם תחושה מוטעית של טוהר והזדככות (ראה **אישה בת שלושים**, אונורה דה בלזק). באמת אין שום טוהר ושום הזדככות, ומצב כזה מעיד על חוסר בריאות נפשית ועל חוסר יכולת למצוא שלמות פנימית שמביאה שמחה, שהיא גדולה עשרת מונים מכל מלנכוליה שהיא.

¹³ על ההשפלה - הגדרתה גורמיה ותוצאותיה נחזור בהמשך, נעיר כי אין מדובר על תגובה נפשית למסרים היצוניים שליליים, אלא על מצב שנגרם מעצם הבדידות.

הכבוד מפני הבדידות; שכן ללא ענוה שמכירה באי יכולתו של האדם לאחוז בכל, הרי שיהיה קשה מאד לבעל הכבוד להרכיב ראש בפני כח ששולל ממנו את אותה האחיזה בכל.

עד כאן חלקם הראשון של יחסי הכוחות. החלק השני טוען, שתנאי הכרחי ליציאה אמיתית מן הבדידות הוא שלכל אחד מבני הזוג יהיה כבוד. ברגע שיש התקשרות בין שני אנשים שלאחד מהם אין כבוד, אין אישיות משל עצמו, אלא אישיותו סובבת כולה סביב בן הזוג (כדוגמת ירח וכדור הארץ) אזי נוצרים יחסים לא בריאים של תלות ללא עצמאות כלל. בסופו של דבר, אחד מבני הזוג, בד"כ הדומיננטי, ימאס ביחסים האלו ויגלה שהוא שוב בודד, משום שצריך שני שלמים יחסית בכדי להצטרף לשלם מוחלט - צריך כבוד בשביל לצאת מהבדידות¹⁴.

חלק שלישי של היחסים בין המושגים מוסיף וטוען, שבכדי לשמר את האהבה אסור לדחוק יותר מדי בכבוד ולרמוס אותו בשם האהבה. בכדי להמחיש מציאות כזו נביא שני שירים.

¹⁴ ראה אושר פתאומי, איריס לעאל, שם מתוארים יחסים כאלו בין בני זוג. אישה שהיא חסרת כבוד. כמו כן ראה אמנות האהבה, אריך פרום, שעוסק בין היתר בתופעות כאלו.

<p>היית בונה לי קירות היית מתקין מנורות, שיהיה לי אור.</p>	<p>רואה לך בעינים אני רואה לך בעינים אני רואה את הכל.</p>
<p>הייתי משוטטת בין הקירות הייתי עושה בם צורות, שיהיו לי שמים</p>	<p>היית עוטף אותי בבית וחום. אני רואה לך בעינים רואה את הכל היית סוגר אותי אם היית יכול. אני רואה לך בעינים שכלום לא חשוב</p>
<p>אני רואה לך בעינים רואה את הכל רק אותי לא רואה, בתוך הכחול.</p>	<p>רק אתה ואני ואתה שוב ושוב. אני רואה לך בעינים רואה את הכל,</p>
<p>הלכתי לפני שעות וטוב לי מחוץ לקירות, להתגעגע לבית.</p>	<p>היית אוהב אותי כמו שאיש לא יכול. היית בונה לי קירות היית מתקין מנורות, שיהיה לי אור.</p>
<p>(אתי אנקרי)</p>	
<p>ב. בואי ונתיר אני כאן נחמתי. יושב, פעמי מכוונים גם הם לחוג הגדי. ממתין לראות באופק המידברי תמרות עשן וריח רוזמרין שעוד מקדם, ליוו את בואך כיוצאים לקראת כלה. כבר אמרו החכמים שפעמים אין בין האהבה לשנאה אלא קו האופק בלבד, שדי בהבל פה כדי לנתקו ונחנו מה?</p>	<p>א. בא ונעזוב שלום חגי אני נוסעת בכיון חוג הגדי כך לפחות אני חושבת. אולי כדאי ארחיק נדוד קצת אלין במידבר בחגוי הסלע, אשכון עם היעלים שבקרניהן הגאות כמו אומרות, אָת השלוה שדי לה בעצמה בלבד. ועלינו לאסוף לנו, מעט מזער בכדי שתשוב נפשי ותימשך בכאבה, אז אהיה בעיניו כמוצאת שלום.</p>
<p>דומה ואולי לקחנו יותר מדי עד כדי דריסה , עד כדי שיעבוד תסתכלי ילדה, הנה ירד היום בואי בשלום.</p>	<p>[אתה הרי יודע אוהב ועוזב, ירוחם].</p>

אם מרוב אהבה "כמו שאיש לא יכול" יוצא, בשיר הראשון, שהיא נסגרת בתוך כלוב של זהב, משוטטת בתוך קירות ומחפשת מרחבי שמים משום שהיא לא רואה את עצמה, את כבודה בתוך כל האהבה

החונקת הזו - אז בסוף היא עוזבת את הבית ומתגעגעת מרחוק כי בפנים כבר אי אפשר. כך גם אותה מנוחמת, בשיר השני, שבעקבות לקיחה ונתינה רבה מדי היא הלכה למדבר בשביל להיזכר מחדש בכבודה. צריך לזכור שלכבוד יש מקום גם לאחר הפגת הבדידות.

רק באמצעות מושג הבדידות ניתן להסביר תופעות כמו אהבה זוגיות וחברה. בהמשך הדברים יעשה שימוש בעיקר במושג הכבוד (כפי שבארנו אותו), לשם ניתוח והסברת תופעות ותכונות.

ג. הופעת הכבוד בתופעות באדם ובעולם

1. הופעה בהיסטוריה

הדברים הבאים מבוססים על ספרו של פרנסיס פוקויומה "קץ ההיסטוריה והאדם האחרון". בספר זה בא פוקויומה ועורך ניסיון לניתוח היסטוריוסופי לכל מהלך האנושות כולה, ומנסה להציב מודל מסוים שנמצא בתוך כל תהליך הסטורי מימיו של האדם הראשון ועד האחרון¹⁵. פוקויומה בונה את הניתוח שלו על גבי שלושה עמודי תווך: דמוקרטיה, כלכלה ותימוס. בחיבור זה לא אעסוק בשני הראשונים אלא בשלישי בלבד, אסביר אותו ואנסה להראות שבעיקרו מבוסס התימוס על דבר אחד, והוא הכבוד. כאשר אצליח להוכיח זאת, הרי שהצבתי בתוך כל תהליך היסטורי את הכבוד ככח מניע; בכך אפרע את הטענה שהכבוד מצוי בליבם של תהליכים רבים במציאות. בקצרה, אני מקבל את הניתוח של פוקויומה כמו שהוא בשלמותו, אך יורד לעומקו של אחד ממרכיבי הניתוח, כאשר שאר הניתוח ההיסטוריוסופי עדיין עומד על תילו ומשמש בתפקידו.

מושג התימוס הוגדר ע"י הגל, ומשמעותו בפשטות זהו "הרצון/השאיפה להכרה"¹⁶. הגל טוען שרבים ממעשיו של האדם נובעים מרצון שהחברה סביבו תכיר בו. מעשים כגון מלחמה על יוקרה טהורה, שם ומעמד, שאינם מביאים איתם שום תועלת ממשית נילוות, יכולים להיות נובעים רק מהרצון להכרה, מהשאיפה שהסביבה החיצונית תכיר בעליונותו או חשיבותו של אותו אדם. אני רוצה לרדת לעומק הרצון הזה ולשאול מהיכן מגיע אותו רצון להכרה? תשובתי היא, שרצון כזה יכול להתפתח כתוצאה משלושה מצבים אפשריים. הראשון והשכיח מביניהם, הוא מצב של חוסר בכבוד. חוסר בהויה עצמית שאינה זקוקה לאישור חיצוני בשביל להרגיש בקיומה, אלא קיומה תלוי בה בלבד. מצב כזה מוליד את הרצון להכרה. מאחר שאין לאותו אדם שנלחם על יוקרתו מספיק כבוד בשביל להבין ולהרגיש שיוקרתו בעיני האחר כלל אינה חשובה, אזי הוא מרגיש צורך לצאת לקרב על הכרה, להלחם על דבר שהוא חושב שישגדיר את עצמיותו. טענתי היא, שכל מושג התימוס יסודו בטעות של האדם שאינו מבין היכן מתחילה הבעיה, ולכן הוא נותן לה את הפיתרון הלא נכון. הוא יודע שהוא אינו מאושר, אך הוא שוגה לחשוב שמקור הבעיה טמון בהכרת החברה, ולכן שם הוא משקיע את מאמציו לפתור את הבעיה, בניסיונות לרכוש את אותה הכרה חברתית.

מאחר שלצערי לרוב האנשים אין כבוד מושלם, אלא במינון מסוים בלבד, הרי שלכל אחד יש "רצון להכרה" במידה כזו או אחרת; לכל אחד יש תימוס. אמנם התימוס מקורו בטעות אנושית, אבל הטעות הזו נמצאת בכל אחד והיא כמעט מוכרחת. לכן הקביעה שהתימוס הניע תופעות היסטוריות רבות, קביעה שפוקויומה מבסס בספרו, עדיין שרירה ועומדת. מושג זה של התימוס והכבוד (ליתר דיוק - חוסר הכבוד) שהוליד אותו, הוא ביסודו הדבר שנמצא בבסיסם של תופעות היסטוריות רבות. למושג הזה של הרצון להכרה נחזור מאוחר יותר כשנדון במידת הגאווה. עד כאן המצב הראשון שיוצר תימוס. לפעמים, בין השלב של חוסר בכבוד לבין התימוס, הרצון להכרה, מצוי עוד שלב בתחושות הנפש. שלב זה מוגדר בשם בדידות מדומה. לעיתים, משום שאין לאדם את היכולת להסתפק בעצמו אזי הוא

¹⁵ נסיון דומה נעשה לפניו ע"י כמה פילוסופים, כשהמרכזי ביניהם הוא הגל.

¹⁶ להרחבה על התימוס, עיין בסיפרו של פוקויומה, קץ ההיסטוריה והאדם האחרון, בפרק 'לידתו של התימוס'.

עלול להרגיש תחושה של ריקנות פנימית, שאין לו דבר אמיתי שימלא את אותה הריקנות. תחושה זו מתפרשת אצל אותו האדם כבדידות, שממילא יש לטפל בה כפי שנוהגים בבדידות - הווי אומר ע"י בניית זוגיות. לדעתי, תחושה זו אינה חופפת לבדידות האמיתית שהיא מולדת ואינה תלויה בהימצאותו של הכבוד או חסרונו; אלא כפי שאמרתי, מדובר בחוסר כבוד שבטעות מתפרש כבדידות, ולכן זוהי בדידות מדומה. בעקבות טעות זו, נוצרת לעיתים קרובות טעות גם בפיתרון שניתן לבעיה. כך בא אדם ומנסה לפתור בעיה מסוימת ע"י המעשה הלא נכון, ונוצרים המצבים שדובר בהם לעיל, של אהבה שחונקת את הכבוד ועוד וריאציות של יחסים לא בריאים. הגדרת הבדידות המדומה חשובה לנו בשביל להבין נקודה נוספת שממנה יכול לנבוע התימוס. כאשר אדם נמצא במצב של בדידות מדומה, אזי הוא נותן לה פיתרון בצורת תימוס, משום שהוא חושב שכשהסביבה החיצונית תכיר בו אזי יגאל מבדידותו. כאמור, מחשבה כזו היא מוטעת מיסודה, משום היא אינה עומדת על מקור הבעיה וממילא הפתרון מוטעה¹⁷. ההבדל בין הנקודה הראשונה שמולידה תימוס לשניה הוא הבדל דק: בראשון התימוס נולד ללא תחושת בדידות מקדימה, ובשני קודמת לתימוס תחושת בדידות מדומה, למרות שהפיתרון האמיתי לשניהן הוא יצירת כבוד. הנפקא-מינה בין שני הנקודות היא, שבמקרה של בדידות מדומה יכול להתפתח פיתרון של זוגיות פגומה, דבר שאינו קורה כאשר אדם לא עובר דרך הבדידות המדומה. עד כאן המצב השני שממנו יכול להתפתח תימוס.

ישנו מצב שלישי שממנו יכול להתפתח תימוס, ובניגוד לשניים הראשונים מצב זה הוא חיובי והכרחי. מצב זה מגיע כאשר כבודו של האדם נפגע ונרמס ע"י משהו חיצוני לו בצורה כוחנית ואלימה כדוגמת העבדות, או לחילופין בצורה רכה ומושכת כגון סמים. במקרה זה, התימוס לא בא בכדי לאשר את עצם מציאות קיומו של בעל התימוס עצמו, אלא הוא בא בכדי שהאחרים יכירו בזכותו לכבוד משל עצמו, ובחוסר רצונו לאישורם שלהם לקיומו¹⁸. בניגוד למצבים הקודמים בהם התימוס נובע מחוסר כבוד, במצב השלישי הכבוד קיים, אך מונעים ממנו לבוא לידי ביטוי. במקרים כאלו טוב שהרצון להכרה קם ותבע את הכבוד.

עד כה ראינו שלוש אפשרויות שמהן יכול לנבוע התימוס, כאשר בכל אחת מהאפשרויות מצוי הכבוד ככח מניע, ובכך הוכחנו את טענתנו שהועלתה לעיל.

בכדי לסבר את האוזן, נציג דוגמה של תהליך היסטורי שבבסיסו עומד הכבוד. ניקח את רעיון הקומוניזם כמו שהוא בא לידי ביטוי אצלנו בארץ בדמות הקיבוצים הותיקים, שבנו את הקיבוץ והחברה שבו לפי רעיונות של שיוויון מוחלט והתבטלות של היחיד כלפי כלל החברה. דמות כזאת כמעט ואינה קיימת יותר. הקיבוצים של היום שמחזיקים מעמד כלכלית, מירקם החברה שלהם שונה לחלוטין ממה שדובר עליו בתחילת ימיו של הקיבוץ, ודומה יותר לעיר קטנה. בסופו של דבר כל אחד אחראי לעצמו. ברצוני לטעון, שבנוסף לגורמים הכלכליים והשלטוניים שהביאו לנפילתו של הקומוניזם בכלל ושל הקיבוץ בפרט, מצוי גורם הכבוד. רעיון שעיקרו ויסודותיו סותרים את הכבוד, סופו שיצור התנגדות פנימית של האדם. מאחר שהרעיון השכלי כובש את טבעו של האדם, הרי שהרעיון יוכל למשוך זמן מה עד שהטבע יתנגד לו ויפרוץ בבעיטה את הרעיון¹⁹. רעיון הקומוניזם נוגד לכבוד, משום שבשורה התחתונה הוא טוען שאין לכל אדם יחודיות משלו, אלא רק בתור פרט בתוך הכלל²⁰. בכך הוא גורם לאדם לחוש חסר ערך עצמי. את התחושה הזו טבע האדם דוחה מכל וכל, מנסה למצוא את הגורמים לה, ולאחר שמצאם, הוא מתנגד להם בעוצמה רבה. תהליך כדוגמת זה עבר על הקומוניזם ועל הקיבוצים עד אשר ירדה קרנם בעולם, ורעיון זה קרס ברעש גדול. בניתוח הזה באה

¹⁷ ראה אנה ואני, דן שביט.

¹⁸ ראה לב אמיץ ואוהל הרוד תום.

¹⁹ עיין עין איה שבת א, פסקה כ.

²⁰ רבים מהאוחזים בתורת הראי"ה נפלו לאותו בור, מאחר שלא העמידו במקומה הראוי לה את משנת היחיד של הראי"ה, ואכמ"ל.

לידי ביטוי דוקא הנקודה השלישית שהזכרנו למעלה. נקודה פנימית, ולפעמים אפילו לא מודעת, שאינה מוכנה לותר על הכבוד, ולכן היא דוחה כל מסגרת או תוכן שבאים להעלים את כבודה²¹.

2. הופעה במידות

גאווה - בשביל להבין את הגאווה, צריך קודם להגדיר מהי הגאווה עצמה ומהם הגורמים לה. הגאווה עצמה ניתנת להגדרה ע"י המושג שהבאנו קודם והוא התימוס, השאיפה להכרה, בעוד שהגורמים לה הם חוסר בכבוד. הגורמים לגאווה, לשאיפה להכרה של החוץ ביכולות האדם ובכישורונותיו, הם בד"כ רגשי הנחיתות הקיימים בנפש. האדם מרגיש שהוא פחות טוב מאחרים בתחום מסוים או בכמה תחומים, ועל כן הוא מרגיש צורך לפצות על כך ע"י הפגנת כישוריו בתחום שבו הוא חזק. ניתן לראות זאת בברור באנשים שיש להם קשיים חברתיים והם מנסים להשתלב בכח בתוך המעגל החברתי, כאשר המלאכותיות והמגושמות הלא טבעית שבה הם עושים זאת, ממש צורמת וגלויה לעין. הניסיונות האלו בד"כ גורמים לדחיה של אותם אנשים, מה שגורר עוד רגשי נחיתות שגוררים דחיה וחוזר חלילה. שורש הבעיה מצוי בעצם ההרגשה שעובדת היות האדם פחות מוכשר בתחום כזה או אחר, מִכַּרְחַת אותו להתנצל על כך ולהוכיח לחברה שהוא בכל זאת מועיל ונחוץ, ואפשר וכדאי לצרף אותו למעגל החברתי. לאדם כזה ישנו חוסר בכבוד וחוסר בהערכת עצמו, כך שאינו מבין שבאמת הוא אינו אמור להרגיש צורך להוכיח את עצמו בעיני החברה. אישורה או אי-אישורה של החברה לקיומו אינו אמור להעלות או להוריד בעיניו דבר. לעתים עלולים לקרות מצבים קיצוניים הפוכים, שבהם לאדם כלל לא אכפת מה החברה חושבת עליו, לא איכפת לו ממנה, והוא אינו משתתף בשמחתו או בצערו של הציבור. מעייניו נתונים רק לעצמו בלבד²² (בהמשך דברי אכתוב כיצד להימנע ממצבים קיצוניים כאלו). לעומת דמות כזו הרי שאדם בעל כבוד לא מוכרח להיות כליל הכישרונות, אלא הוא רואה בעין פקוחה את מעלותיו וחסרונותיו, שלם איתם ומשתלם איתם, ומנסה לתקן ולעלות - אבל גם לא חושש ליפול בעת הצורך. לדעתי המציאות היא שלרוב האנשים יש גאווה ורצון להכרה, מי יותר ומי פחות, ועל כן צריך לשאוף להוספת כבוד.

רחמים - במצב האידיאלי העולם היה נברא רק במידת הדין, אבל משום שראה הקב"ה שאין העולם יכול להחזיק מעמד, צרף אליה את מידת הרחמים²³. ברמת העיקרון אדם שנוהג כלפי מישהו אחר במידת הרחמים, הרי שהוא לוקח ממנו את כבודו. אמירות של רחמים אלו אמירות שפונות למושא ואומרות לו שהוא אינו יכול להסתדר לבדו ואין הוא אדון לעצמו, ושאת הרע והנפילה הוא אינו יכול לספוג, אלא הוא נזקק לרחמים. ברגע שאדם מרחם על מישהו, הוא הופך אותו (לפעמים אפילו בעל כורחו) לתלוי בו. ותלות, כל תלות שהיא, לוקחת את הכבוד מהאדם. טיעון זה מצריך הסבר. נשוב לרגע להגדרות הבסיסיות ושם נוכל לראות, שהגדרת הכבוד משמעה אי-צורך נפשי באף אחד, לעומת הבדידות שמשמעה הפוך לחלוטין - צורך נפשי חזק מאד במישהו אחר. לכן כאשר נוצרת תלות נפשית שאינה באה בכדי להפיג את הבדידות, הווי אומר תלות שאינה אהבה, הרי שהאדם יוצא ללא כבוד ועם בדידות. תוצאה מיידית של רחמים שמביאים תלות, שגורמת לאבדן הכבוד - היא השפלה.

כיצד נוצרת השפלה? בפשטות השפלה נוצרת כאשר שוללים מהאדם את דמות האנוש שבו, את הצלם שמבדיל אותו מסתם חפץ או חיה. כאשר זה קורה אזי נוצרת השפלה. הצורות שבהן שלילה כזו יכולה לקרות הן שתיים: אחת היא ע"י יצירת תלות שמפקיעה את הכבוד. והשנייה היא ע"י הפקעת זכות האדם על גופו, בה נעסוק אחר כך (לקמן בהגדרת הצניעות). נסכם במשפט אחד - רחמים יוצרים תלות, תלות שמפקיעה את הכבוד, והתחושה שנוצרת בעקבות כך היא השפלה.

²¹ רבים הספרים שעוסקים ביחיד בתוך הכלל. בולטת מביניהם זוהי איין רנד בכמעין המתגבר ומרד הנפילים שעוסקים בגדולתו של הפרט, וכן לדוג' 1984 של ג'ורג' אורוול, רומן רוסי של מאיר שלו.

²² כדוגמת הוורד רוארק בכמעין המתגבר, איין רנד.

²³ ראה אור החיים בראשית פ"א אות ב'.

נביא מספר דוגמאות שימחישו את הרעיון. אדם מובטל שמחפש עבודה, מרגיש בימיו הראשונים השפלה להיכנס ללישכת-התעסוקה ולהגיד "אני צריך עזרה". דוגמה נוספת, נערים במצוקה שצריכים השקעה וטיפול. אם הגישה כלפיהם תראה בעיניהם כרחמים, הם יעלבו קשות ואף יכעסו על האנשים שבאו לעזור להם, למרות כוונותיהם הטובות. עוד דוגמה היא של ערבים במחסומים. עצם הסיטואציה של הורדת אנשים ובדיקתם, תוך כדי חדירה לפרטיותם בחלק מהפעמים, היא סיטואציה משפילה, וכלל לא חשוב עד כמה החייל שבודק מתנהג בדרך ארץ ובצורה אנושית.

מהו המכנה המשותף לכל האנשים האלו? מה גורם למובטל, לנער במצוקה ולערבי במחסום את תחושת ההשפלה הזאת? התשובה היא שהם תלויים לחלוטין, ואינם עומדים ברשות עצמם, ולכן נפגע דבר בסיסי אצלם - תחושת הכבוד המבוססת על אי התלות באנשים אחרים.^{24 25}

עד כאן עסקתי בתוצאות הרעות שמידת הרחמים עלולה להביא בחובה. אם כן עכשיו עולה השאלה לצד השני, האם רחמים זוהי מידה רעה? מהו מקומה של מידת הרחמים במירקם חיינו? שהרי בודאי שהתשובה לשאלה הקודמת היא שלילית, ובודאי מידה זו היא אחת המידות החשובות שיש באדם ואבוי לאדם שאינו יודע לרחם בשעת הצורך. אלא כפי שרמזתי כבר התשובה היא, כמו בדברים רבים בנושאים אחרים, שטובתה או רעתה של המידה זהו דבר שתלוי במקום ובזמן. פעמים שצריך לרחם ופעמים שאסור לעשות זאת. בנקודה זו נדון כעת.

תחילה נעמוד על מקורה של מידת הרחמים ומהיכן היא נובעת. מקורה של מידת הרחמים היא בעובדה שהעולם הזה בכלל, ואנחנו בני האדם בפרט, נבראנו חסרים, לא-שלמים. העובדה הזו של חוסר השלמות היא הנותנת לנו חיים, משום שרק חיסרון יכול ליצור תנועה להשלמת החיסרון. אלמלא חיינו לא היו חסרים אזי כל העולם היה קופא במקום, משום שלא היה לאן להתקדם - שהרי הוא שלם. כך לא היתה לידה בעולם, לא היתה צמיחה ויצירה ולמעשה לא היתה תנועה לכיוון הטוב. מכאן יוצא, שהעובדה שאנו לא מושלמים, היא אחת הברכות הגדולות ביותר שלנו, ומתוך נקודת מוצא זו יש להתייחס למידת הרחמים. הרחמים נועדו למצבים שבו אי-השלמות שלנו לוקחת פיקוד, רגעים שבהם אנו נשברים ולא עומדים במעמסה העצומה שאנו עצמנו מטילים על כתפנו; שהרי ברור שלהיות אדם עם כבוד זוהי אחריות עצומה, תפקיד של עשרים וארבע שעות ביממה ולפעמים נמאס להיות עצמאי כל כך ובלתי תלוי. לפעמים האדם רוצה להתפרק מאחריות וסתם 'לצוף על פני המים'. תחושות כאלו אינן צריכות להפחיד את האדם, ולהעלות בו חשש שמא הוא נופל ברשתה של החומריות והנהנתנות וכל שאר הרעות שהוא דחה והוקיע כמהרסות עולם. צריך להבין שאנחנו לא שלמים - ולאחוב את זה, לא רק להשלים עם זה. מהלך זה משתלב ביסוד פילוסופי הנקרא שלמות והשתלמות. מקורה של מידת הרחמים הוא בהשתלמות, ולכן יש מצבים שבהם אסור לאדם להיות קשה לב ומוסרי עד כדי חמיצות, אלא הוא צריך לרחם ולהיות רך ועדין. דוקא יחס כזה יקים את הנופל, וידחוף אותו למקומות רחוקים יותר.

גבורה - בפשטות, הגדרת הגבורה היא כמאמר חז"ל הידוע "איזהו גיבור הכובש את יצרו"²⁶. כאשר בכל פעם ההתמודדות היא מול הופעה אחרת של היצר: פעם יצר העצלנות, פעם יצר הויתור והכניעה, ופעם יצר התאוה. הגיבור מתעלה על יצרו, ונוהג ע"פ הנחיית הכרתו השכלית.

נקודת המוצא שלי היא, שאדם בעל כבוד נוהג בעיקר במידת הגבורה, משום שהוא מכיר בערך עצמו וביכולותיו, רצונו חזק והכרתו בהירה, לכן ממילא הוא נוטה למימוש עצמיותו ולא לכניעה לתכתיבים נחותים. כתבתי שהגבורה היא תוצאה של הכבוד אך הדבר נכון גם לצד השני, הגבורה גם בונה כבוד, ולכן אם נרצה לבנות כבוד נצטרך לנקוט במידת הגבורה. אמירות של גבורה - בניגוד למידת הרחמים -

²⁴ ראה **תרנגול כפרות**, אלי עמיר.

²⁵ רק בכדי לחדד אומר, שלא שלילת הבחירה החופשית גרמה להשפלה. תלות זהו דבר יותר מרחיק לכת מחוסר בחירה חופשית. גם בצבא למשל אין בחירה חופשית, אבל גם אין תלות מוחלטת באדם אחר ולכן חייל נורמלי לא אמור להרגיש מושפל.

²⁶ **אבות פ"ד, א.**

אלו אמירות שבונות את הכבוד של האדם. אלו אמירות שמטילות את האחריות על האדם ומסרבות ליצור תלות שלו במישהו אחר. לגבי שאלת היחס בין שני המרכיבים האלו - גבורה ורחמים, לדעתי ברוב הזמן מובילה הגבורה, כאשר הרחמים צריכים להיות במודעות, ורק כאשר עולה הצורך להביאם לידי ביטוי. בכדי לדעת מהו אותו צורך ומתי הוא ישנו, על האדם לעשות אוזניו כאפרכסת ולקנות לב שומע, הווי אומר לפתח עדינות ורגישות לבני אדם, לתנועותיהם, לאמירות של דרך אגב, לרמזים שבין השיטין וכד'. כמובן שיכולים להיות מצבים בהם היחס המתואר לעיל ישתנה, וזאת בהתאם לנסיבות ולצירוף הדברים, אך מכל מקום הבסיס הוא היחס שהוצג.

צניעות - קודם לכן הזכרתי שאחד מגורמיה של ההשפלה הוא הפקעת זכות האדם על גופו. כעת נרחיב בזה מעט. חלק בלתי נפרד מתחושת הכבוד של האדם הוא שייכותו אל גופו ובעלותו עליו, וראייתו כחלק מהותי ממנו. זו ראייה לפיה אין הגוף חפץ נפרד שעומד בפני עצמו בלבד, אלא מקושר ישירות למהות האני הפנימי שלו. כתוצאה מראייה כזו של הדברים, נתפסת כל פגיעה בזכות זו של האדם על גופו ע"י אלימות או בדרכים אחרות (כגון עבדות), כפעולה של ניתוק והפרדה; הפרדה של הגוף מהאדם שבתוכו והפיכתו לחפץ דומם שאינו מקושר למהות הנמצאת מתחת לפני השטח של החומר. פגיעה מסוג זה אינה נגמרת בחבלות גופניות בלבד, אלא היא רומסת את הכבוד ואת תחושת העצמיות של האדם.

נעצור לרגע קטן ונדבר על מושג הצניעות בפני עצמו, כפי שהוגדר באסופת המאמרים "כותנות אור" שעסקה בנושא ביסודיות ראויה ואכן ירדה לעומק העניין. לאורך הספר ומאמרים שונים עולה הסתכלות אחת מרכזית על מושג הצניעות. על פי הסתכלות זו, צניעות זו פנימיות, רוח האדם, רצונותיו ושאיפותיו, חלומותיו ומחשבותיו העמוקות ביותר - והפשוטות ביותר. יוצא אפוא, שצניעות היא כל העולם המגוון והמורכב שנמצא בתוך כל אדם ואדם. הקריאה שעולה כלפי האדם בכלל וכלפי עם ישראל בפרט לנהוג בצניעות, זוהי בעצם קריאה להרגיל את עצמנו להביט אל מתחת לפני השטח, לפנימיות האדם והמציאות, לתוך ולא לחוץ, ולא להתבלבל ממראה עינינו אשר נראה.

מדברינו עד כה עולה, שכאשר גבר מביט על אישה (או אישה על גבר), בצורה חסרת צניעות, הרי שעצם פעולתו זה ניתוק הגוף מהנשמה, ויחסו אל האישה הוא כיחסו לחפץ שאין לה לא פנים, לא רצונות ולא רגשות. מכך עולה שהפעולה של חוסר צניעות היא פעולה של דה-פרסונליזציה, שלילת דמות האדם - שהרי כשנותנים לאדם יחס כשל כלי, אנו משדרים לו שמבחינתנו אין לו כבוד כלשהו ואישיות עצמית. שאין לו תחום מוגדר לעצמו שלאף אחד אין רשות לחדור אליו, אלא שהוא רשות הרבים וכל דכפין ייתי ויקח.

לסיכום נאמר, שחוסר צניעות מנתק בין הגוף לנפש וניתוק כזה פוגע בכבוד. התחושה שמגיעה בעקבות דה-פרסונליזציה היא תחושה של השפלה. לפי זה ניתן להבין, למשל, מדוע נשים שנפלו קורבנות לאונס מתארות תחושה חזקה מאד של השפלה וחוסר ערך עצמי. למעשה, האנס עשה בדיוק את אותה פעולה שעשה אותו יושב ברזלים ששרק לבחורות. הוא התייחס לאשה בתור חפץ בלבד, וחדר באלימות ובגסות לארבע האמות הפרטיות שלה, דרך על אישיותה וכבודה ורמס אותם לעפר ואפר. הסתכלות כזו על מושג הצניעות רק מחזקת את חשיבותה העצומה של מידה זו, וכמובן להיפך, את החומרה הגדולה שיש בהתנהגות לא צנועה, שעלולה "להעלים" בני-אדם בגלל יחס מחוסר כבוד.

3. הופעה בתפיסות הא-לוקות

מהלך ששמעתי מפי ידידי גדעון חזן עסק בשזירת תפיסותיו השונות של הראי"ה לחוט אחד, שיש לו בסיס איתן וממנו יוצאות שלוחות רבות לנושאים שונים. אותו הבסיס היה עיסוקו של הראי"ה בתפיסות א-לוקות, והצבתו תפיסה חדשה. משם הוא יצא לשאר רעיונותיו, בענין ארץ ישראל, תורה ומצוות, הרצון ועוד. בבסיס המהלך הציב בפנינו הראי"ה שתי תפיסות א-לוקות שרווחו עד היום בעולם היהודי. התפיסה הראשונה, הותיקה, המקובלת יותר והילדותית במקצת היא שאנחנו כאן בארץ ויש

איזשהו כח גדול בשמים שמנחה את הכל. תפיסה זו מבדילה הברדה מוחלטת בין האדם לא-לוקים, ויש לה השלכות מסוימות. מנגד מציב הראי"ה את התפיסה שהחלה בקבלה ובחסידות של "מלא כל הארץ כבודו" ו"לית אתר פנוי מיניה", שתופשת שהא-לוקות מופיעה בכל מקום ובכל זמן, ובעצם בכל דבר יש ניצוץ א-לוקי (והדברים ארוכים ואכמ"ל).

הראי"ה לא קיבל אף אחת מהתפיסות האלו לבדה, אלא הוא יצר שילוב וסינתזה בין שתי התפיסות האלו. הראי"ה יצר שיטה שבה מצד אחד יש א-לוקות ששורה בכל ורצון עולמי שקיים בהויה כולה ומוביל אותה בכיון הטוב המוחלט, "כלביאה נוראה צועקת בחבליה לתקון גמור, למציאות האידיאלית"²⁷. ומצד שני, גם לאדם הפרטי יש תפקיד עצום ומשפיע, שהוא עילוי רצונו האישי ועבודת השתלמות בלתי פוסקת, עד כדי חבירה והשתלבות באותו רצון עולמי ששורה במציאות ומעבר לה. מהלך זה מוביל בסופו של דבר לחשיפה שרצונו שלו הוא בעצם א-לוקי²⁸.

במקביל, שמעתי טענה דומה מפי הרב אודיה צוריאלי. לטענתו, הראי"ה עשה מהפכה קופרניקאית ביחסי אדם וא-לוקים. כמו קופרניקוס שגילה שכדור הארץ סובב סביב השמש ולא להפך, כמו שחשבו לפניו, כך גם הראי"ה. מרן הרב היטה את עיקר משקל הכובד מהא-לוקים לכיוונו של האדם, בכך ששינה את תפיסת הא-לוקות. כלומר, השאיפה שהנחתה את האדם בתפיסה הקלאסית היתה להתמקד בעבודת א-לקים ולהמעיט בהשקעה בדמות האדם, מתוך הבנה שאלו שני אפיקים שונים. הרב קוק חידש, ששני האפיקים - אפיק אחד הם, והרמת דמות האדם היא עצמה חלק מרכזי מעבודת הא-לקים. בכך הפך הרב את עיקר העבודה לעילוי רצונו של האדם, וממילא הוא מיקד את רוב מרצו ומעשיו של האדם בעולם הזה ולא בעולם הבא. כך בקצרה הדברים.

לדעתי, גם הדברים שאמר הרב אודיה וגם המהלך של גדעון בתורת הראי"ה, מבוססים על דבר אחד עיקרי. נקודת המוצא של שניהם היא, שהראי"ה לא יכול היה לקבל אף אחת מהתפיסות האלו לבדה, משום שהן גורמות להעלמת הכבוד, ולהפיכת כל יחיד לחסר משמעות. תפיסת הא-לוקות הראשונה שאנחנו כאן בארץ והוא שם בשמים, גרמה לאנשי הכבוד למרד באותו גוף ערטילאי. שהרי "מי זה אותו הקב"ה שיגיד לי מה לעשות?! " יאמר בהתרסה איש הכבוד²⁹. אנשים כאלו לא יכלו לקבל את העובדה שיש גורם חיצוני להם שהוא המחליט, המסובב, והקובע, ואין אנו אלא ליצני החצר שלו³⁰. מצד שני, התפיסה ההופכית שהכל א-לוקות גורמת שוב לאיבוד הכבוד, והפעם לא ע"י ניסיון להכפיף אותו למשהו גדול ממנו, אלא דוקא ע"י הפיכתו לכלל והטבעתו בעוד הרבה דומים לו. בתפיסה זו אמרו לו ליחיד שהוא חלק מהאין סוף, וממילא הסופי מתבטל כלפי האין סופי³¹. נקודת המוצא הזו,

²⁷ אורות התשובה ד, א.

²⁸ בכדי להבין מעט יותר את הרעיון, נצטט את הפיסקה שהיוותה את מרכז המהלך, וכל הרוצה להעמיק שיעיין היטב בפיסקה: "קושי גדול יש בהציוור של השגת א-לוקות ויחוסה להעולם ולכל הנבראים כולם, על פי הציוור של ההויה הא-לוקית מחוץ להויה של העולם. אז נראה הדבר כאילו איזו הצלחה עמדה, שהא-לוקים יהיה בחיובו המאושר מהכל, וכל הנבראים הם החסרים ממניעת הצלחתם להיות כא-לוקים. ומפני זה יש נטיה בנפש להציוור של האחדות הכוללת, המכרת רק את הא-לוקות, ויודעת גם כן שכל גילוי פרטי איננו ענין הא-לוקות, כי אם הכל, ומקור הכל, ומה שהוא למעלה למעלה מזה, אבל מה שמחלק את הגילוי הפרטי מא-לוקות, איננו ענין של אמת מצד עצמו, אלא סמיות עינים שלנו גורמת כן, שאיננו מכירים כי אם את הפרטיות, ואנו בעצמנו, מציאותינו הפרטית בחסרונותיה היא סמיות עינים.

אבל גם דעה זו אינה מתאימה עם יתר כל תנאי האושר הכמוסים בגוני הלב. מה שהוא מישב את הדעת, הוא יסוד האושר שבחופש, הצדק החופשי המלא. הטוב המוחלט, החפשי, שנוטה בחופשו אל הטוב, הוא מחויב המציאות וכל יחיד יכול להתעלות בעצם חופשו אל מקור חפץ הטוב, וכשירצה את הטוב המוחלט, ישתאב בנופא דמלכא, ולא תהיה שום הברדה בינו ובין א-לוקיו, כי אם עוונותיכם היו מבדילים בינכם לבין א-לוקיכם. חוזרים אנו לפי זה, שההויה האמיתית היא הא-לוקות, וכל ההויה הירודה ממעלת א-לוקים עליון, איננה כי אם ירידת הרצון בבחירתו הבלתי שלמה, וזה גורם תוספת של גרעון. וסוף כל סוף שכל הטומאה תכלה והרצון מתוך חופשו יתעלה אל הטוב המוחלט, ויהיה ה' אחד ושמו אחד. וההויה זו של חזרת הכל אל הא-לוקות היא השלמות העליונה בהויה, ואין כח להשיג ערכה". (שמונה קבצים, א, שצג.)

²⁹ ראה מובי דיק להרמן מלוויל בנאומו של קפטן אחאב למלחים. אפשר שזהו המניע לאנשי מגדל בכל להגיד "נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה".

³⁰ ראה ליצני החצר, אביגדור דגן.

³¹ ראה המדריך לטרמפיסט בגלקסיה, דוגלס אדמס; על עונשו של פורד פרפקט באי הנידה.

שתפיסת א-לוקות אינה יכולה לבטל את כבודו של האדם, אלא היא צריכה דוקא להאדיר אותו, היא שהובילה בסופו של דבר להצבת התפיסה החדשה³².

ד. השלכות מעשיות

1. מערכת החינוך

לדעתי ההשלכה של ניתוח כזה צריכה להוביל להשפעה על כל צורות החינוך, מגיל צעיר מאד ועד גיל בוגר מאד. צורת חינוך צריכה להיות במתווה של גבורה ולא של רחמים, בניגוד לדרכם של רוב מוסדות החינוך כיום, שאינה נוחלת הצלחה יתרה. צריך להבין שמושא החינוך שלנו הוא כבודו של הפרט, ולהבין כיצד צריך לבנות את הכבוד הזה ובאיזו רוח. יש לעשות זאת ברוח של גבורה ותביעה, עד שתהא שלהבת עולה מאליה, עם נתינת מקום ראוי לרחמים (בייחוד הדברים אמורים לגבי נוער במצוקה שהדימוי העצמי שלו נמוך מהרגיל, ולכן יש לטפל בלב הבעיה ולעזור להם לבנות לעצמם כבוד).

דוגמא לשיטת חינוך שנוקטת בשיטה של גבורה, היא השיטה הנהוגה במערכת הצבאית. עקב אופי התפקיד של המערך הלוחם והדרישות המיוחדות שלו מלוחמיו, הצריכים לעמוד במצבים של סכנת חיים ואף על פי כן להמשיך לתפקד, פותחה בצבא שיטת חינוך שמשדרת לחייל שבעצם אין שום דבר שהוא לא יכול לעשות, אם רק ירצה מספיק ויתאמץ. האחריות שמוטלת עליו היא ברמה הכי גבוהה שיש ועוסקת בחיי אדם ממש, כאשר האמירות עוד בימים הראשונים של השרות הם, שאי אפשר להתחמק מאחריות זו וביצוע המשימה הוא הדבר החשוב ביותר למרות כל המכשולים שעלולים לצוץ. השיטה הזו הוכיחה את עצמה לאורך השנים כבונה חיילים איכותיים ביותר. יתר על כן, היא גם השכיחה לבנות בני אדם טובים יותר, בוגרים יותר, אחראים יותר, ועל כך יעידו אלפי הצעירים שיצאו מן הצבא עם אישיות הרבה יותר עצמאית ומגובשת. כמובן שאני לא טוען שצריך להעתיק את המערכת הצבאית בשלמותה לתוך החיים האזרחיים, אלא שיש לקחת את נקודות ההנחה שעומדות בבסיס השיטה, ולהתאים אותן לחיים נורמלים של אזרחים מן השורה. טענתי כאמור שנקודת ההנחה המרכזית בשיטה הזו היא, שלכל אדם יש פוטנציאל לכבוד, וצריך לעשות מאמץ לבנות את הכבוד הזה, משום שהוא אינו נוצר מעצמו ללא בניה וצמיחה מתוכננים.

2. תכנים לימודיים

לניתוח שהובא לעיל יש השלכות מעשיות גם בתחום התכנים הלימודיים שצריך לעסוק בהם. בתחילה צריך להקדיש תשומת לב לתפיסות הא-לוקות שנוכרו, ללמוד וללמד אותן בהרחבה רבה, ולעסוק בהשלכות שנובעות מהתפיסות האלו, משום שמתפיסות אלו כל גופי התורה מתחילים. תפיסות מחשבתיות רבות (אם לא כולן) מתחילות בתפיסת א-לוקות מסוימת שמקרינה ישירות על שאר החשיבה. תפיסה מחשבתית אינה נשארת ברמת הרעיון בלבד, אלא היא מובילה לצורת חיים מעשית, ולכן יש חשיבות רבה לעיסוק בתפיסות הא-לוקות³⁴.

³² מפאת קוצר היריעה הדברים הובאו בקיצור נמרץ. בכדי להעמיק בנושא יש להאזין לקלטות המהלך שנמצאות בישיבת פ"ת.

³³ שיר על בעל כבוד שמדבר עם א-לוקים כפי שהוא נתפס בתפיסה הראשונה:

הים סוער / הכל חושב להישבר. / אני יורד לירכתיים / מתכרבל בפניה / ובעפעוף אחרון לפני שינה / מחייך ולוחש / בשלי כל הסער הזה. / אבל אז הם באים / מדברים על גורלות / על הצורך בתפילות / והוא מגחך וקורץ לעברי / בשלי אני צועק / כל הירידות והנפילות / הכל זה אני, בגללי / אני לא רק כלי / אבל אני חש בדג המתקרב. / עם מעט עזרה / אני עובר את המעקה / כמו לקבוע עובדה / או בעלות על המעשה / ועכשיו הוא ממש / מתמוגג מהנאה / תוך כדי תמיהה אני נחבט / במים המפכחים / שוקע ומיד נבלע / במעמקי הדג והמוזימה. // בשלי אני ממרר בבכי / בשלי ולא בשלך. (עבדיאל גרוס)

³⁴ ראה שתי עגלות וכדור פורח, הרב מיכאל אברהם, עמ' 17.

תוספת מרכזית אחרת לתכנים הלימודיים היא, עיסוק בבדידות ובכבוד על כל מרכיביהם. יש להבין כיצד תכונות אלו מניעות את חיינו, ולראות שהן מהוות ציר מרכזי שמשפיע על חיי החברה, על חיי המשפחה, על בניית המידות ועל עוד תחומים רבים. לעניות דעתי נושא זה צריך להיות חלק מרכזי בכל תוכנית לימודים שהיא, או לחילופין לעמוד ברקע התוכנית, כאשר בוני התוכנית מכירים את הנושא הזה ומתחשבים בו.

ה. סיכום

במאמר זה הצגתי שני מושגים עיקריים - כבוד ובדידות - שלדעתי מצויים בליבן של תופעות והתרחשויות שונות באדם ובעולם, כאשר מטרתי העיקרית היתה לשנות את ההסתכלות על המושגים האלו ועל המקום שהם תופשים בחיינו.

מרכיבי הכבוד הם מלאות פנימית וענוה שיוצרים שלמות, והכבוד נוגד ומתנגש בבדידות. ישנם שלושה תנאים הכרחיים להפגת בדידות אמיתית ולאהבה בריאה. הראשון הוא ענוה, שמאפשרת לצמצם את הכבוד ולתת מקום. השני, שלכל אחד מבני הזוג יהיה כבוד. והשלישי, שמירתו של הכבוד במקומו הראוי לו, ודאגה מתמדת שהבדידות לא תעלים אותו.

לסיום נביא שתי דמויות שיצר ר' נחמן בסיפוריו³⁵, ודמות שלישית שכוללת את שתיהן: חכם, תם וחכם בן חורין. סיפור זה ממחיש כיצד חיים ללא כבוד. דמות החכם היא של אדם רב כשרונות, שמשקיע, לומד ומחפש עוד דברים לדעת ולהבין. כל דבר שהוא משיג ממצה במהירות את טעמו, ומיד הוא מחפש מעבר לו. הוא מרחיק נדוד ונוסע לחפש ארצות ולראות עולם, לכבוש אותו ולהבין אותו. הוא מטפס על הרים כי הם שם ויורד לתהומות שמעבר לים, אבל דבר אינו יכול להשביע את הרעב הפנימי שבתוכו³⁶. מולו עומדת דמות התם, שהוא בחור פשוט, שנולד, חי ומת באותו המקום, נשא אישה פשוטה ונאמנה, עבד בעבודת כפים והיה שמח ומאושר כל ימיו. התם אינו חוקר במופלא ממנו ואפילו בדברים פשוטים יותר הוא אינו חוקר. הוא מבין בתחושת בטן עמומה שהעולם הזה גדול עליו ולא נועד לתמימים כמוהו. לכן הוא מוכן בלב שלם להשאיר את העולם הזה לחכמים ובלבד שיתנו לו לראות את הזריחה, לשיר שירים ולישון במיטה חמה^{37 38}.

בפשטות, שתי הדמויות האלו אינן טובות בעיני. החכם הוא עצוב ומסכן וככל שהרפה חכמה, הרפה עצב. מצד שני גם התם הוא עלוב, אמנם הוא שמח אך הוא אינו יודע את העולם ואת עצמו. הוא אינו מסתכן בלפרוץ את גבולות המוכר ולכן אינו נופל. לשניהם אין כבוד. לחכם חסרה הענוה, ההבנה שצריך לחפש קרוב ולא רחוק - כי ככה זה, ואילו לתם ישנה רק ענוה, בלי שום מלאות פנימית.

מול שניהם ניצב החכם בן החורין בדמותו של שלמה המלך בסוף ספר קהלת, שסיגל לעצמו את ההבנה ש"סוף דבר הכל נשמע, את הא-לוקים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם" - חכם בעל ענוה היודע לכרוע.

³⁵ ספורי מעשיות לר' נחמן, מעשה בחכם ותם.

³⁶ דמות כזו מופיעה ומתוארת בתחילתו של ספר קהלת; באגדה על אלכסנדר מוקדון במסכת תמיד דף לב; בקופסה שחורה של עמוס עוז בדמות פרופסור אלכסנדר ועוד.

³⁷ ראה פורסט גאמפ.

³⁸ כך מוצג התם בתחילת המעשה. נראה שגם ר' נחמן אינו מרוצה מדמות התם הזו, ולכן התם עובר שינוי - הוא נותר בתמימותו אך מסגל חכמה והופך לסוג האדם השלישי - חכם בן חורין.